

ARCHIWA WILEŃSKIE

Jednym z najciekawszych miejsc dla badacza dziejów konspiracji krajowej są bez wątpienia archiwa wileńskie. Na Litwie można bez przeszkód korzystać praktycznie ze wszystkich akt służb specjalnych Związku Sowieckiego z lat 1939–1990.

Podczas procesu uzyskiwania niepodległości na początku lat dziewięćdziesiątych Litwinom udało się zabezpieczyć przed zniszczeniem i wywiezieniem ogromną część archiwaliów NKWD-KGB i zgromadzić je w specjalnym archiwum (Litewskim Archiwum Specjalnym NKWD-KGB, czyli Lietuvos Ypatingasis Archyvas). Całe archiwum NKWD-KGB, w tym akta operacyjne, śledcze i sądowe, jest w pełni odtajnione i dostępne w oryginałach na miejscu. Wyłączone zostały tylko niektóre dane, dotyczące między innymi list tajnych współpracowników.

Dostęp do archiwum jest zasadniczo nieograniczony. Wystarczy napisać podanie do kierownictwa archiwum, w przypadku materiałów tajnych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, gdzie jest rozpatrywane dość szybko i z reguły pozytywnie.

Dla polskiego badacza jest to prawdziwa gratka, ponieważ w archiwum znajdują się akta dotyczące rozpracowania polskiego podziemia na Wileńszczyźnie podczas i po zakończeniu drugiej wojny światowej. Na ich podstawie można poznać zarówno sposoby rozpracowywania polskiego podziemia, jak i stan wiedzy NKWD o polskiej konspiracji.

Dobre uzupełnienie badań stanowią protokoły przesłuchań. W wielu wypadkach potwierdzają informacje posiadane wcześniej przez polskich historyków. Stanowią także cenną wskazówkę co do sposobu prowadzenia śledztwa (na przykład: przesłuchania często zaczynały się o 22.00, a kończyły o 5.00–6.00 nad ranem).

Na podstawie dostępnych w archiwum dokumentów można także opracować listę osób aresztowanych i skazanych czy deportowanych na Wschód (dane te opublikowała między innymi dr Wanda Krystyna Roman w swojej najnowszej pozycji *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie: wrzesień 1939–czerwiec 1941. Lista aresztowanych*). Dokumenty pozwalają na przestudiowanie pracy śledczej NKWD z lat 1939–1941 oraz 1944–1945. Wkraczające w 1944 r. NKWD miało już dość dobry obraz podziemia polskiego dzięki rozpracowaniu konspiracji podczas pierwszej okupacji.

Szczególnie cenne są dowody rzeczowe zachowane w aktach. Są to zarówno zarekwirowane archiwa organizacji, jak i dokumentacja fotograficzna lokali konspiracyjnych, takich jak podziemne drukar-

nie, magazyny broni, pomieszczenia „legalizacji” i inne. Szczególnie bogata jest dokumentacja dotycząca ujawnionej w sierpniu 1945 r. komórki legalizacyjnej Okręgu. Znaleziono wtedy przez NKWD wyposażenie – pracownia fotograficzna czy laboratorium – nawet śledczych zadziwiło swoją nowoczesnością i obfитоścią.

W wileńskim archiwum mamy dostęp do zachowanej części dokumentacji Okręgu Wileńskiego. Reszta, ukryta po 1944 r., została zniszczona bądź jest niedostępna. Wyjątkiem jest tak zwane archiwum bernardyńskie, czyli znaleziony kilka lat temu podczas remontu kościoła Bernardynów w Wilnie fragment archiwum Komendy Okręgu Wileńskiego AK – dostępny dziś w postaci mikrofilmów w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Kolejnym archiwum wileńskim jest Centralne Archiwum Państwowe Republiki Litewskiej na Antokolu. Znajduje się w nim między innymi spory zasób archiwaliów dotyczących działalności administracji sowieckiej, litewskiej i niemieckiej podczas drugiej wojny światowej oraz w okresie powojennym. Uwagę zwracają dokładne dokumenty Urzędów Repatriacyjnych, w których można znaleźć dane osobowe repatriantów, dokumentacja działalności innych jednostek administracyjnych, zarządzenia, plakaty i obwieszczenia z czasów okupacji czy po 1945 r. W archiwum można też znaleźć część materiałów dotyczących działalności gestapo czy litewskiej Saugumy. Aby skorzystać z archiwaliów, wystarczy złożyć podanie do dyrektora archiwum.

W Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego w najpełniejszym komplecie znajduje się prasa z czasu drugiej wojny światowej oraz okresu powojennego (w tym „Czerwony Sztandar”). Dostęp do niej w zasadzie jest nieograniczony.

Zapoznanie się z zasobem archiwalnym ułatwiają publikacje i informatory wydawane (także w języku angielskim) przez Centrum Badań Eksterminacji i Ruchu Oporu Litwy w Wilnie, odpowiednik Instytutu Pamięci Narodowej. Warto zwrócić uwagę na wielotomowe dzieło, przedstawiające listę represjonowanych przez sowieckie i niemieckie władze okupacyjne w latach 1940–1956, dostępne także w Internecie. Zawiera rejestr osób skazanych na śmierć, aresztowanych i deportowanych. Znajdują się w nim liczne nazwiska Polaków, w tym żołnierzy AK.

Warto wspomnieć, że część wartościowszych materiałów, przede wszystkim dokumentów NKWD, została skopiowana przez polskich archiwistów i znajduje się obecnie w BUiAD IPN oraz w zasobach Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie.